

INHOUD

- Van de redactie 1
- Actie ‘Red de borden’ met succes afgerond 1
- Het overnamebeleid van de SOHK 2
- Er is altijd wat te doen.
- De kerken van de SOHK 4
- De orgels van de SOHK 18
- Dood en leven in de kerk 21

Fotoverantwoording
RCE – zw/w foto’s op p.2, p.5, p.7, p.8, p.9, p.10, p.12, p.13, p.14, p.16 en p.17
AVC-VU – p.21 foto 1 en 3, p.23 foto 7
Henkje Koning/PC Schermerhorn – p.1 (2x), p.15 (1x)
Dirk Wassenaar – p.9 (Oudendijk, 1x)
Fred Greven – p.4 foto 1, 2 en 4
Laurens Vis – p.4 foto 3
Peter van Dael – p.6 (2x), p.7 (2x), p.12 (1x), p.14 (1x), p.16 (1x), p.21 foto 2, p.22 foto 4 en 5, p.23 foto 6, 8 en 9, p.24 foto 10 en 11, p.3 omslag
Joop Koopmanschap – p.1 omslag, p.5 (2x), p.9 (1x), p.11 (1x), p.12 (1x), p.14 (1x), p.15 (2x), p.16 (2x), p.17 (1x)
Nationaal Instituut voor de Orgelkunst – p.18, p.19 en p.20
Archief SOHK – p.8 (1x), p.9 (2x), p.11 (1x), p.17 (1x)

COLOFON

Oude Hollandse Kerken
nr. 80, zomer 2015
ISSN 0166-3445
© 2015 SOHK
Uitgave Stichting
Oude Hollandse Kerken

De SOHK is opgericht in 1975. De stichting verwerft, restaureert, onderhoudt en beheert monumentale kerkgebouwen, waarbij het uitgangspunt is dat de kerkelijke monumenten een bijzondere, historische, architectonische of landschappelijke waarde vertegenwoordigen en voldoende draagvlak hebben om een nieuwe functie in de lokale omgeving te vervullen. De stichting wordt gedragen door donateurs en vrijwilligers.

Donateurs maken het werk van de stichting in financiële zin mogelijk. Het behoud van monumentale kerkgebouwen in stad of dorp is een kostbare aangelegenheid. Door het gebouw goed te onderhouden, te gebruiken en te behoeden voor verval bewaren we onze geschiedenis. Nieuwe donateurs zijn van harte welkom en kunnen zich aanmelden via www.oudehollandsekerken.nl. U kunt donateur worden vanaf € 25,- per jaar. Giften zijn meer dan welkom! De SOHK is aangewezen als Algemeen Nut Beogende Instelling (Culturele ANBI) – RSIN 805443617.

Vrijwilligers zorgen er voor dat de kerkgebouwen weer een levend monument in stad of dorp worden door het openstellen van het gebouw, het organiseren van activiteiten en hand- en spandiensten tijdens verhuringen. Vrijwilligers zijn voor de stichting onontbeerlijk om haar doelstelling te verwezenlijken. Wilt u vrijwilliger worden bij onze stichting? Informeer eens naar de mogelijkheden en stuur een email naar info@oudehollandsekerken.nl.

Bestuur
drs. R.C.Th. Ootjers (voorzitter)
drs. P.H. Heisterkamp (secretaris)
mr. ir. J. Bezemer (penningmeester)
J.M. van der Veen (vice-voorzitter Noord-Holland)
C.J.G. Bijvoet (2e penningmeester)

Adres
Hillegomstraat 12-14, unit 0.10
1058 LS Amsterdam
020 737 22 11
info@oudehollandsekerken.nl
www.oudehollandsekerken.nl
IBAN: NL71 INGB 0003 3010 10

Redactie
J.M. van der Veen (voorzitter) / dr. P.C.J. van Dael /
mw. drs. H. van den Ende / dr. A. de Groot /
mw. dr. A. de Kruijf / mw. drs. B.W. Linskens- van de Poel /
mw. dr. K.A. Nieuwenhuisen / P.H. van der Werf

Vormgeving Biskaje.nl

Druk Puntgaaf drukwerk

Advertenties
Met een advertentie in dit blad steunt u het werk van de SOHK. Voor informatie en tarieven stuurt u een email naar info@oudehollandsekerken.nl, waarna we zo spoedig mogelijk contact met u opnemen.

Kopij en foto’s
Kopij voor deze uitgave te sturen aan het secretariaat van de SOHK t.a.v. de redactie.
Foto’s versturen via WeTransfer.com met een formaat van, bij voorkeur, 2850 x 3650 pixels, maar minimaal 1800 x 3000 pixels (min. 1 Mb en max. 9 Mb) o.v.v. van naam afzender en voor welk artikel het bestemd is.

Van de redactie

De Stichting Oude Hollandse Kerken is opgericht in 1975 en bestaat dit jaar dus 40 jaar. Zij verwerft, restaureert, onderhoudt en beheert monumentale kerkgebouwen. De SOHK is een stichting met een relatief beperkt budget en weinig structurele inkomsten. Om die reden is ze voorzichtig in haar overnamebeleid. In de afgelopen periode heeft zij tien kerken verworven, die in dit nummer, dat alleen over de eigen kerken gaat, kort worden gepresenteerd.

Vanaf dit nummer verschijnt het bulletin van de SOHK overigens in een ander formaat en een nieuwe opmaak. Ook is de redactie uitgebreid met Jaap van der Veen, tevens bestuurslid van de SOHK, Hester van den Ende en Piet van der Werf. Behalve zij hebben ook Ronald Ootjers en Peter Heisterkamp, respectievelijk voorzitter en secretaris, en de musicoloog Hans Steketee een bijdrage geleverd aan dit nummer.

ACTIE ‘RED DE BORDEN’ MET SUCCES AFGEROND

Maart 2014 startten de Vrienden van de Grote kerk Schermerhorn de actie ‘Red de borden’ om geld bij elkaar te krijgen voor de restauratie van het Ordonnantiebord uit 1659, het Gravenplan uit 1636 en het Tiengebodenbord uit 1622. In de 17e eeuw werden kerken niet alleen gebouwd om kerkdiensten te houden, maar werd er ook begraven, gewandeld, vergaderd en gespeeld. Het Ordonnantiebord vertelt in fraai geschreven letters hoe het er toen aan toe moest gaan. Geschreven staat bijvoorbeeld: *‘Het is verboden de bruiden, bruidegoms, komende van trouwen uit de kerk, met woorden, werken, enig belet, hoon, spot of aanranding, met werpen van onreinheden op of aan hun kleren al langs de straat aan te doen. 20 stuivers elke keer te verbeuren.’* en *‘Niemand mag bedrijven onbeschaamdheden, moedwil of dattelheden van lopen, jagen, roepen, trommelen of bommelen in de kerk, op boete van 20 stuivers elke keer ten profijte van de officier die metterdaad de overtreders zal mogen afnemen hun bovenkleed.’* De borden waren er slecht aan toe; de verf bladderde, de planken trokken krom en er ontstonden spleten tussen de onderdelen.

Een half jaar later is de actie voltooid en daarmee voldoende geld opgehaald om de restauratie te financieren. Het benodigde bedrag van € 32.000,- werd bij elkaar gebracht dankzij donaties van de inwoners van Schermerhorn, de Stichting Bonhomme-Thielens, de Rabobank, de gemeente en het Prins Bernhard Cultuurfonds via het Meens Janssen Blockfonds. Een geweldig resultaat binnen relatief korte tijd.

RONALD OOTJERS EN PETER HEISTERKAMP

Het overnamebeleid van de SOKH

De Stichting Oude Hollandse Kerken is opgericht in 1975.

Het doel was (en is) het behoud van monumentaal cultuurbezit van oude kerken in de provincies Noord- en Zuid-Holland. In andere provincies zijn vergelijkbare stichtingen.

Een belangrijke reden voor de oprichting van een provinciale stichting was dat sommige lokale kerkgemeenschappen moeite hadden (en hebben) met de instandhouding van hun monumentale kerkgebouw en daar hulp bij zoeken. In de afgelopen jaren is daar nog een andere reden bijgekomen: door de toenemende ontkerkelijkking¹ worden geloofsgemeenschappen almaar kleiner en soms opgeheven. Kerkgebouwen zijn te groot geworden voor zo'n gemeenschap of komen leeg te staan. De verwachting is zelfs dat van de circa 4200 kerkgebouwen in Nederland waarin nog gekerkt wordt, in de komende jaren een kwart leeg komt te staan. Wat moet je dan met zo'n gebouw? Het is onvervangbaar, want het herbergt vele jaren geschiedenis van buurt, dorp of stad. Het is een *landmark* en beeldbepalend voor de omgeving.

Herbestemming van *rijksmonumenten* is ingewikkeld en moeilijk, omdat aan allerlei voorwaarden moet worden voldaan ter bescherming van het monument. Relatief jonge kerkgebouwen kunnen makkelijker een andere functie krijgen. De provinciale stichtingen richten zich met name op het behoud van beschermd rijksmonumenten.

AARZELING IS EEN RISICO

Door de jaren heen is gebleken dat kerkbesturen vaak aarzelen om hun kerkgebouw over te dragen aan een stichting die *behoud van het monument* voorstaat, zoals de SOHK. Aarzeling, omdat ze enerzijds hun gebouw niet graag uit handen geven en de zeggenschap willen houden, en anderzijds omdat ze

een sterke emotionele verbondenheid voelen met het gebouw, want er is gehuwd, gerouwd, kinderen zijn er gedoopt, de kerk was het centrum van de gemeenschap. De overdracht van een leegkomend monument wordt dan uitgesteld zolang er nog geld in kas is. Uit de ervaringen van de afgelopen jaren blijkt dat dit onverstandig is, omdat dan het tegendeel wordt bereikt van wat wordt beoogd: het behoud van het monumentale kerkgebouw voor het dorp of de stad. Er ontstaat namelijk doorgaans achterstallig onderhoud. Dit betekent al gauw achteruitgang of verpaupering. Wanneer dit te lang voortduurt wordt het op termijn te kostbaar om het gebouw nog te redden. Verruïnering of afbraak is dan nog de enige optie. *Stelt u zich eens voor dat een beeldbepalend monument als een kerk in uw eigen omgeving zou verdwijnen!*

DRAAGVLAK VOOR EEN TOEKOMST

Een leegkomend kerkgebouw of een kerkgebouw waarvan de geloofsgemeenschap zo klein wordt dat het gebouw steeds moeilijker is te onderhouden, maakt de beste kans 'te overleven' als er meer in kan gebeuren dan wanneer het alleen maar kerkelijk gebruik dient. Dat lukt heel goed wanneer daar draagvlak voor is. Draagvlak in de lokale omgeving, die inziet dat gebruik van belang is om het monument in stand te houden. Maar hier is ook menskracht voor nodig en geld.

Om met dat laatste te beginnen: het komt niet zelden voor dat kerkbestuurders bij de SOHK aankloppen als ze zelf weinig of geen geld meer hebben. Sommige bestuurders denken dat de SOHK hun zielogend kerkgebouw financieel kan redden. Maar zo werkt

het niet. De SOHK moet er altijd voor waken dat een verwerving nadelig uitpakt voor het overige bezit, die andere prachtige kerken. De reserves van de SOHK zijn nodig voor het jaarlijks onderhoud hiervan. Een kerkgebouw kan alleen worden overgenomen als de bouwkundige staat dusdanig is, dat op korte termijn geen hoge kosten verwacht worden. Of er moet voldoende geld worden meegegeven bij de overdracht (de zogenaamde bruidsschat), zodat achterstallig onderhoud kan worden weggewerkt.

Wat de SOHK doet is het aanvragen van subsidies voor restauraties en onderhoud en het zoeken van dekking voor de aanvullende benodigde gelden door het maken van een fondsenwervingsprogramma, bij voorkeur in samenwerking met de lokale gemeenschap. Door de goede contacten die de SOHK heeft met allerlei partijen, die verstand en ervaring hebben van restauraties en onderhoud van monumenten, kunnen kwaliteit en continuïteit worden gewaarborgd.

Daarnaast moeten er mensen bereid zijn of worden gevonden die als vrijwilliger willen helpen om het gebouw een nieuw leven te geven. Als er voldoende mensen uit de lokale omgeving, zowel binnen als buiten de geloofsgemeenschap, de schouders er onder willen zetten, is er draagvlak. Het gebouw moet als het ware eigendom worden van de omgeving. De SOHK ondersteunt deze mensen waar nodig met raad en daad, maar zorgt er vooral voor dat ze zich geen zorgen hoeven te maken over het gebouw zelf. De lokale vrijwilligers zorgen er voor dat het gebouw weer gaat leven en dat er een verantwoorde exploitatie mogelijk is. Binnen de SOHK zijn circa tweehonderd vrijwilligers actief. Kennisuitwisseling en samenwerking worden zoveel mogelijk gestimuleerd.

DE BESTE TOEKOMST IS SAMENWERKEN

De beste toekomst voor een kerkelijk monument is *samenwerken*. En dat begint al in een vroeg stadium. Samenwerken met een overnamepartij, zoals de SOHK. Maar ook samenwerken met een dorps- of buurtgemeenschap om vrijwilligers te rekruteren voor een nieuwe toekomst. Samenwerken met de lokale gemeente om herbestemming mogelijk te maken en vergunningsprocedures vlot te laten verlopen. Samenwerken met lokale

ondernemingen als toeleverancier of gebruiker van het gebouw.

Het beste moment om te praten met de SOHK is als er nog voldoende financiële middelen beschikbaar zijn waarmee het gebouw in goede staat kan worden gebracht. Samen met het kerkbestuur worden huidige moeilijkheden en mogelijkheden op een rij gezet. Bij overname moet in de meeste gevallen een bouwkundige en economische inventarisatie worden gemaakt – een zogenaamd haalbaarheidsonderzoek, vaak subsidiabel –, zodat duidelijk wordt welke toekomstplannen het beste resultaat op kunnen leveren. Als dat allemaal is voltooid, wordt door beide partijen pas besloten of overname van het kerkgebouw zinvol is. Restauratie of aanpak van achterstallig onderhoud en eventuele bouwkundige aanpassingen ten behoeve van het meervoudig gebruik vinden plaats na de overname en als er voldoende financiële dekking is. In de tussentijd kan er gewerkt worden aan de samenstelling van een vrijwilligersgroep, de opstelling van een exploitatieplan en een programmering. In plaats hiervan kan ook naar een nieuwe gebruiker voor het gebouw worden gezocht.

SOHK ALS SAMENWERKINGSPARTNER

Samenwerken is wat de SOHK zelf ook doet. Om een stabiele en betrouwbare partij te zijn en te blijven voor kerkbesturen, regionale en lokale overheden, werkt ze samen met andere partijen, die veel expertise in huis hebben, zoals Stadsherstel Amsterdam. Daarnaast heeft ze regelmatig overleg met de andere provinciale kerkstichtingen. Ook is zij lid van diverse belangenorganisaties in de erfgoedsector, zowel landelijk als regionaal. De overheid werkt graag samen met betrouwbare partners en om die reden krijgen professionele organisaties voor monumentenbehoud voorrang bij de verstreking van onderhoudssubsidies. De doelstelling van de SOHK is om binnen afzienbare tijd, al dan niet in samenwerking met derden, tot dit selecte groepje organisaties te behoren.

¹ In 2013 bezocht volgens het Sociaal Cultureel Planbureau nog slechts 17% van de volwassen bevolking in Nederland een kerk, moskee of andere religieuze bijeenkomst. Met het jaar loopt dit percentage terug. Minder kerkbezoek betekent toenemende financiële moeilijkheden voor kerkbestuurders.

DONATEURSDAG 26 SEPTEMBER 2015

De jaarlijkse donateursdag van de Stichting Oude Hollandse Kerken zal dit jaar plaatsvinden op zaterdag 26 september. Er zullen enkele kerkgebouwen in Gouda worden bezocht, maar ook de Lichtfabriek, de voormalige elektriciteitscentrale, nu ingericht als Grand café. Deelname aan deze excursie kost per persoon €60,- en per koppel €110,-. Donateurs van de stichting ontvangen binnenkort een uitnodiging. Wilt u zich nu al opgeven, dan kan dat door een email te sturen naar info@oudehollandsekerken.nl, o.v.v. uw naam/namen, adres, telefoonnummer en emailadres en de mededeling 'aanmelding donateursdag 2015'. U dient het deelnamebedrag over te maken naar IBAN: NL71 INGB 0003 3010 10 t.n.v. de Stichting Oude Hollandse Kerken met vermelding 'deelname donateursdag 2015' en de naam/namen waarmee u zich hebt aangemeld.

DONATEURSBIJDRAGE 2014 EN 2015

Met de invoering in 2014 van het IBAN-nummer als vervanging van uw oude bankrekeningnummer is de automatische incasso van uw donateursbijdrage 2014 en van 2015 niet gelukt. De penningmeester verzoekt u daarom uw donateursbijdrage voor beide jaren, als u dat nog niet hebt gedaan, zelf over te maken. Wij danken u zeer voor uw geduld en medewerking!

HEBBEN WIJ UW EMAILADRES AL?

De SOHK is bezig haar adressenbestand te completeren. Daar hebben we uw hulp bij nodig! Als u uw emailadres nog niet aan ons hebt doorgegeven verzoeken we u dit zo snel mogelijk te doen. Stuur ons een email (info@oudehollandsekerken.nl) met daarin uw naam en adres en we verwerken dit dan direct.

ER IS ALTIJD WAT TE DOEN

De Stichting Oude Hollandse Kerken heeft in het jubileumjaar 2015 tien kerkgebouwen in eigendom. De eerste verwerving is in 1979: de Zuidervermaning te Westzaan. In 1982 volgde een aantal kerken in één jaar: de kerken van Beets, Kwadijk, Oosthuizen en Oudendijk. De Willibrorduskerk in Haringhuizen werd verworven in 1988. De Oude of Pelgrimvaderskerk te Rotterdam, Delfshaven, in 1992, de Wijcker Swaen te Beverwijk in 1996, de Grote Kerk van Schermerhorn in 2001 en tot slot, de kerk van Jisp in 2006. Deze kerken worden hiernavolgend in het kort aan u gepresenteerd.

De eerste doelstelling na een verwerving is de kerk in 'bruikbare' conditie te krijgen, oftewel achterstallig onderhoud wegwerken, maar ook vaak restaureren en/of aanpassen om het gebouw geschikt te maken voor meer-voudig gebruik. Dat lukt niet altijd direct. Restauraties en aanpassingen kosten veel geld en dat is niet altijd direct beschikbaar. Maar ook als een kerk weer in goede staat is gebracht ligt het werk niet stil. Het behoud van een monument staat of valt met goed onderhoud. Er is altijd wat te doen. Door de gewijzigde voorwaarden om subsidies voor onderhoud te verkrijgen en de huidige economische omstandigheden wordt dit een steeds grotere uitdaging.

Naast de reguliere onderhoudswerkzaamheden zijn er enkele relatief recente werkzaamheden, die opvallen. Bij de verwerving van de Oude- of Pelgrimsvaderskerk te Delfshaven werd het voormalig kerkelijk bureau naast de kerk aangekocht door de Stichting Volkskracht Historische Monumenten. Vóór de vergroting van de kerk in 1778 stond hier een klokkentoren, die overbodig werd nadat de kerk voorzien werd van een eigen toren. Volkskracht financierde de herinrichting tot ontvangstruimte ten behoeve van de kerk, waarna het pand de toepasselijke naam 'Klockhuijs' kreeg. In 2009 bleek dat het pand rechts naast het Klockhuijs al enige tijd leeg stond. Na overleg met Volkskracht hebben zij dit pand verworven, waarmee de te kleine keuken van het Klockhuijs kon worden vergroot en in het resterende gedeelte een kan-

toortje voor de beheerder gerealiseerd. Ook de ontvangstruimte kon opnieuw ingericht worden [3]. Deze werkzaamheden werden in 2012 afgerond.

Aan de Zuidervermaning te Westzaan zijn in 2013 de ramen, luiken en zinkwerk van de voorste dakkapel vernieuwd en is de linker dakkapel en de met hout betimmerde schoorsteen [4] geheel vervangen. De door houtworm zwaar aangetaste zoldervloer is eveneens vervangen.

Dit jaar worden de werkzaamheden aan De Wijcker Swaen te Beverwijk afgerond. Doordat de grond onder de kerk door langdurige grondwateronttrekking van structuur was veranderd ontstond er scheurvorming in de achtergevel [2]. De structuur van de ondergrond is hersteld door grondstabilisatie. De bestaande, niet waterdichte gemetselde kelder is vervangen door een waterdichte betonnen bak [1], waar het kerkgebouw aan is vastgemaakt, zodat kelder en gebouw één geheel vormen. Daarmee wordt toekomstige scheurvorming voorkomen. Herstel van een dakkapel, luiken, hekwerken en schilderwerk zal deze restauratie completeren.

Belangrijk is natuurlijk, dat de gebouwen weer gebruikt worden en dat worden ze! De kerk van Beverwijk is verhuurd en de overige kerken worden volledig gerund door vrijwilligers. Niet alleen voor rouwen en trouwen, maar ook worden de kerken verhuurd aan organisaties en bedrijven en is er op cultu-

reel en maatschappelijk gebied veel te doen. Nieuwsgierig geworden? Via de website www.oudehollandsekerken.nl en het tabblad 'Onze kerken' kunt u de lokale websites vinden waar alles op staat *wat er waar* te doen is.

De Willibrorduskerk te Haringhuizen

Haringhuizen, in de kop van Noord-Holland, ligt in een waddengebied dat in de dertiende eeuw was drooggefallen. Al vroeg bestonden er goede handelsrelaties tussen de West-Friezen en Engeland, vandaar de latere vernoeming van de kerk naar de Angelsaksische missionaris Willibrordus, die in 690 hiernaartoe kwam en in 695 tot aartsbisschop van de Friezen werd gewijd.

De kerk van het dorp ligt op een terp. In 1325 werd de eerste steen gelegd. In 1470-1475 kwam een nagenoeg nieuwe kerk tot stand. Deze kerk is slechts gedeeltelijk bewaard, want in de negentiende eeuw werden het koor en de noorderzijbeuk afgebroken en werd de toren verlaagd.

Rond 1900 zouden de banken en andere interieuronderdelen in een groot vuur zijn opgestookt, volgens een inmiddels overleden inwoner, mevrouw Terheide. Gelukkig zijn de kansel uit 1654 met het wapen van de Heer van Schagen en het doophek uit hetzelfde jaar bewaard gebleven. Achter in de kerk is een Engels orgel uit 1829 geplaatst, dat elders in dit nummer wordt besproken.

Na sterke terugloop in de twintigste eeuw is de kerk niet meer als godshuis in gebruik. In 1985 verwierf de SOHK het gebouw, een rijksmonument. De toren bleef eigendom van de gemeente Hollands Kroon, waar Haringhuizen deel van uitmaakt. In 1993 vond een grondige restauratie plaats. Het gebouw wordt gebruikt voor exposities en concerten. Bovendien geldt de kerk als een officiële trouwlocatie. De capaciteit van de ruimte is maximaal 120 personen.

PIET VAN DER WERF

1902

2012

Oude of Pelgrimvaderskerk in Delfshaven (Rotterdam)

In 1417 werd deze laatgotische kruiskerk als Sint-Antoniuskapel ingewijd. In 1572 kwam zij in protestantse handen. Bij een restauratie in 1761 werd de kerk verhoogd en van een nieuwe gevel met een torentje voorzien.

De naam Pelgrimvaderskerk herinnert aan 1620, toen een groep Engelse godsdienstvluchtelingen, de Pelgrimvaders, vanuit Delfshaven met de *Speedwell* naar Engeland vertrokken, vanwaar zij met de *Mayflower* verdergingen naar Amerika om daar een nieuw bestaan op te bouwen overeenkomstig hun strenge godsdienstige beginselen. Een raam uit 1912 van de glaskunstenaar en wandschilder Paulus Blom (1880-1962) memoreert het vertrek van de Pelgrimvaarders vanuit Delfshaven.

Later heeft Blom de hele kerk kunnen beglazen. In 1916 maakte hij de twee ramen in het

koor, die de zes scheppingsdagen uitbeelden. In ieder raam bevinden zich drie medaillons met in ieder medaillon één dag. De bijschriften bestaan uit verzen uit het eerste hoofdstuk van Genesis in de Statenvertaling.

De medaillons worden ‘gedragen’ door gestileerde knielende en staande gestalten. In het laatste medaillon zijn Adam en Eva weergegeven. De tekst luidt: ‘*God schiep den mensch naar zijn beeld*’ (Genesis 1:27).

Later, in 1937, maakte Blom glazen voor het middenschip. Bij wijze van voorbeeld verwijst ik naar het raam dat geschonken is door ‘*mevr. de wed. H.T.*’ Bij deze voorstelling hoort

het volgende bijschrift: ‘*En verhindert hen niet tot mij te komen, Math. xix vers xiv*’.

In 1937 vond een restauratie plaats. In 1992 werd de kerk, een rijksmonument, door de hervormde gemeente Delfshaven overgedragen aan de Stichting Oude Hollandse Kerken. Meteen werd een nieuwe restauratie uitgevoerd, die in 1998 werd afgerond. De kerk is nog steeds in gebruik van de hervormde gemeente. Verder is het gebouw met zijn nevenruimtes geschikt voor concerten, lezingen en vergaderingen.

PETER VAN DAEL

1959

2007

1926

2013

De Wijcker Swaen in Beverwijk

In de Koningstraat te Beverwijk staat, enigszins verscholen, de Evangelisch-Lutherse kerk zoals zij vroeger voluit heette. In tegenstelling tot de rooms-katholieken, die wel mochten vergaderen maar niet opvallend, hebben de lutheranen in Nederland van de overheid meer ruimte gehad in de periode tot de Napoleontische tijd om zich te manifesteren. In Amsterdam getuigen de Oude Lutherse kerk aan het Spui (1633) en de dominant geplaatste Ronde Lutherse kerk aan het Singel (1671) daarvan.

In Beverwijk is de lutherse gemeente in 1769 ontstaan. Al na drie jaar kocht deze gemeente een huis met erf en stallingen voor koeien en paarden, om op dat terrein een kerk te bouwen. In 1774 was het gebouw voltooid. Kort daarna raakte de gemeente in zulke financiële problemen dat haar bezittingen in 1778 in het openbaar moesten worden verkocht. De Amsterdamse koopman Johan Coenraad Brandt werd de koper en schonk het geheel vervolgens weer aan de lutherse gemeente. Er zal een zucht van opluchting door luthers Beverwijk zijn gegaan.

Het gebouw bezit een opvallende T-vormige plattegrond. Het brede achterste gedeelte van

de kerk staat op een kelder met een hoogte van 1,90 meter. Volgens onbevestigde overlevering zou deze kelder onderdeel van een herberg zijn geweest, op wiens fundamenten de latere kerk is gebouwd.

Het interieur van de kerk kan als sober worden omschreven. Het gestucte plafond dateert uit de achttiende eeuw. De zeventiende-eeuwse preekstoel is uit een andere kerk overgenomen. Het inmiddels verdwenen doophek is in 1979 naar oud model nieuw gemaakt. Het orgel met hoofdwerk en nevenwerk is in 1875 gemaakt door de Noord-Hollandse orgelbouwer P. Flaes.

In 1996 kwam de kerk in eigendom van de Stichting Oude Hollandse kerken. Er had in de jaren 1978/1979 een grondige restauratie plaats gevonden. Na de restauratie werd de kerk gebruikt voor verschillende doeleinden. Het Beverwijkse theater gebruikte de kerk soms als dependance, de Christelijk Gereformeerde Kerk had hier zondags haar erediensten. De laatste twee jaar was zij niet meer in gebruik. Via een makelaar werd toen gezocht naar een nieuwe huurder die in staat zou zijn om de huur op te brengen die benodigd was voor een dekkende exploitatie. Dat is in 2015 gelukt. De kerk is nu in gebruik als lifestyle centrum, waar vrouwen onder deskundige begeleiding kunnen werken aan hun lichaam en geest.

Daartoe was een kleine restauratie nodig. Een langzaam groeiende scheur in de achtergevel leidde tot een plaatselijke funderingsverbetering met behulp van een techniek waarbij de ondergrond wordt verstevigd door

De kansel in 2011

het inspuiten van een grout die langzaam verhardt. De kelder, die vol water stond, kreeg een nieuwe betonnen vloer en opstanden, waardoor ze nu in gebruik is als kantine van het bedrijfje. Bij de werkzaamheden aan de kelder werd een interessante ontdekking gedaan. Het bleek dat de vloer en het plafond van de kelder bestond uit een ‘latenvloer’. Dat wil zeggen dat de vloerdelen zo dik zijn, plm. 18 centimeter, waardoor een ondersteunende balklaag niet nodig was. Voor de herinrichting is het grootste deel van de banken verwijderd en is het gehele gebouw aangepast aan de eisen van de huurder, waardoor er nu een bruikbare ruimte is ontstaan.

1952

De kerk van Oudendijk

Sinds 1651 staat de kerk van Oudendijk als een baken in de polder van Beetskoog. De in gotische stijl gebouwde zaalkerk verrijst statig in de bocht van de Oude Dijk. Boven de ingang vermeldt de stichtingssteen dat Cornelis Dircksz. Houtkoper uit het nabij gelegen Schermerhorn op 2 juni 1648 de eerste steen legt:

**ALS MEN SCRIFT 1648 EN EEN
DEN 2 IVNY HEB ICK GELEYT
DEN ERSTEN STEN CORNELI
DIRCKSEN HOVTKOPER TOT
SCERMERHORREN 1649**

Onder deze tekst waakt de gans van de gevelsteen over haar omgeving, net zoals de gans in het wapen van Oudendijk. Plinius de Oudere (23-79) schrijft al over de specifieke eigenschappen van ganzen die hen tot symbolen maken van waakzaamheid, wijsheid en trouw. Zo behoedde het gegak van een enkele gans de stad Rome voor een Gallische aanval, terwijl de gans die de filosoof Lacydes begeleidde weigerde van zijn zijde te wijken. De beschrijvingen van Plinius worden overgenomen in middeleeuwse bestiaria, de boeken waarin dieren een christelijke betekenis krijgen: zoals het gakken van één gans de stad Rome heeft gered, zo behoedt de stem van een gelovige de gemeenschap voor onheil en kwaad. Die morele boodschap geeft de gans op de gevelsteen nog steeds aan elke bezoeker mee. Dit eenbeukige kerkje met vijfzijdige sluiting en een dakruiter aan de westzijde vervangt een vijftiende-eeuwse kerk. Sinds 1982 is het in bezit van de SOHK. Een restauratie vond plaats in 1987-1989. Er worden nog regelmatig diensten gehouden van de hervomde

2013

gemeente. Verder is de kerk beschikbaar voor huwelijken, vergaderingen en andersoortige evenementen.

De Grote Kerk te Oosthuizen

In 1476 begon men in Oosthuizen, een vrije ambachtsheerlijkheid – dat wil zeggen een gebied met een eigen rechtspraak – met de bouw van de huidige kerk. Het is een kruiskerk zonder zijbeuken, karakteristiek voor Noord-Holland. Uit de voorreformatorische periode dateert het orgel uit 1521, een van de pronkstukken van de kerk, en het koorhek, dat het koor scheidt van het schip. Elders in dit nummer komt het orgel uitvoeriger ter sprake.

Het andere pronkstuk is het praalgraf van François van Bredehoff (1648-1721), burgemeester van Hoorn en ambachts- of vrijheer van Oosthuizen. Het bevindt zich in de zuidelijke kruisarm boven de grafkelder van de familie Van Bredehoff. Boven het deksel van de sarcofaag zit Minerva met het ovaal portret van de overledene. Het Latijnse opschrift aan de voorzijde van de sarcofaag heeft onder andere het volgende te melden:

‘Aan de eeuwige nagedachtenis van de heer François van Bredehoff... Zijn vaderstad Hoorn... betreurt hem als vader...; Oosthuizen als toparch... Nu hij... zijn levensloop heeft voltooid, bedekt deze steen zijn gebeente en bewaart de hemel zijn geest. Geen vergetelheid zal zijn roem... vernietigen... Opdat de standvastigheid, het geloof, de wijsheid en de voorzichtigheid van zo’n dierbaar gezinshoofd en sieraad van het vaderland aan allen voor ogen worden gesteld om naar op te zien... hebben zijn diepbedroefde kinderen... voor hun goede vader, die hier met het geslacht Van Bredehoff wacht op de gelukzalige opstanding, dit monument laten plaatsen.’

Onderaan is de signatuur van de beeldhouwer te lezen: *‘nobilis P van Bauscheit statuarius et architectus Caesaris invenit et fecit anno 1723’*. Deze geridderde keizerlijke beeldhouwer was in Duitsland geboren en in Antwerpen opgeleid, in welke stad hij verder werkzaam was.

Het deksel van de sarcofaag, tevens voetstuk van het Minervabeeld, draagt het volgende opschrift: *‘... Opdat de afgunstige vergetelheid zo grote verdiensten niet zou weerstaan, zit beuriende Pallas als getuige bij de tombe’*.

1949

Met haar rechter elleboog steunt zij op een pilaar, symbool van de standvastigheid. In de rechterhand heeft zij een sleutel en een lint met de tekst: *‘virtus post fata superstes’* (de deugd blijft over na het levenseinde).

De sleutel verwijst naar macht en gezag. Al deze eigenschappen worden aan Van Bredehoff toegedicht.

2013

In de familiegrafkelder zijn behalve François nog acht anderen bijgezet. Zij worden gemoreerd in de rouwborden, die nog steeds aanwezig zijn. Dit laatste is uitzonderlijk, want in de Franse tijd werden de meeste rouwborden uit de kerken verwijderd. We zien hoe de familie als het ware bezit heeft genomen van de hele kerk en er een mausoleum van heeft gemaakt, waarbij het praalgraf internationale grandeur vertoont.

In 1920-1964 werd de kerk, een rijksmonument, gerestaureerd. In 1982 werd het gebouw door de Hervormde Gemeente overgedragen aan de SOHK. In 2003 vond de voltooiing plaats van een tweede restauratie, die vijftien jaar had geduurd. De kerkruimte is zeer geschikt voor concerten, exposities en symposia. De kerk is verder een officiële trouwlocatie.

PETER VAN DAEL

1986

De kerk van Jisp

Het dorp Jisp is in de twaalfde eeuw ontstaan als veenontginning langs een oost-westlopende ontginningsas. De wegsloot in Jisp is zeer karakteristiek en nog compleet aanwezig. Het dorp kent vanouds twee straten: de Dorpsstraat en, haaks daarop, het Weiver. In de loop der eeuwen ontwikkelde Jisp zich tot een welvarend dorp. In de zestiende eeuw beschikte het, samen met het nabij gelegen Wormer, over een eigen haringvloot. Aan het einde van de zestiende eeuw gingen veel schepen verloren als gevolg van de Opstand en werden afzetgebieden onbereikbaar. Daarom zocht men naar andere bestaansmogelijkheden. In de tweede helft van de zeventiende eeuw was het dorp zeer welvarend door de walvisvaart. Met de drooglegging van de omringende polders verdween de open verbinding met de Zuiderzee, waardoor het dorp in een economische crisis belandde.

Midden in het dorp stond, als gevolg van bovengenoemde welvaart, een enorme laat-gotische kerk voor een relatief klein dorp. Met de neergang van het dorp zette onontkoombaar ook de neergang van de kerk in. In het begin van de negentiende eeuw, toen Nederland economisch een zwakke periode doormaakte, viel het doek voor deze kerk. In 1820 werd ze afgebroken en in 1822 vervangen door een eenvoudige zaalkerk, gebouwd naar plannen van A. Latenstein. Het waardevolle meubilair uit de vorige kerk vond hier een nieuwe plek, zoals de preekstoel die wordt gedragen door

een steen waarin een pelikaan is afgebeeld, die met haar bloed haar jongen voedt. Rond de preekstoel staat het eiken doophek uit 1667. Ook de zerkenvloer toont veel zerken die stammen uit de periode voor 1822. In de kerk zijn twee graven van 'leedsetters'. Mensen uit de verre omtrek en zelfs uit het buitenland togen naar de leedsetter in Jisp als zij een ledemaat hadden gebroken dat vervolgens weer scheef was aangegroeid. Hij brak het opnieuw en zette het vervolgens in de juiste stand. En dat alles met niet meer verdoving dan een halve fles brandewijn.... In die periode waren

2012

er elf herbergen in Jisp waar mensen op hun beurt moesten wachten of er achteraf konden revalideren. Bij de laatste verbouwing is de grafsteen van een van die beide leedsetters tegen de muur in het doophek geplaatst. In 2006 is de kerk eigendom geworden van de Stichting Oude Hollandse Kerken. Spoedig daarna ontstonden plannen om het interieur van de kerk op te knappen om daarmee zijn multifunctionele bestemming te vergroten. Tevens zijn de grafstenen verwijderd en herlegd omdat ze in de loop der tijden steeds meer stenen des aanstoots waren geworden,

in de letterlijke zin van het woord. De kerk wordt nog steeds gebruikt voor de eredienst en daarnaast worden er vele culturele evenementen georganiseerd, zoals de Concerten bij Kaarslicht.

Overigens is de opknapbeurt van de kerk nog niet voltooid. In de oostgevel zit een doorlopende scheur. Funderingsonderzoek heeft uitgewezen dat een nieuwe fundering niet nodig is, maar herstel van de scheur staat op de agenda voor het komende jaar. Samen met een schilderbeurt voor de gehele kerk. Naast de kerk staat het schitterende renaissance raadhuisje uit 1650. Doordat de kerk iets terugliggend is gebouwd ontstond er een pleintje waaraan deze beide monumenten zijn gesitueerd. Samen met de door de gemeente Wormerland op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatste wegsloot vormen zij een zeer monumentaal ensemble.

JAAP VAN DER VEEN

De Zuidervermaning te Westzaan

Wanneer je aankomt in de groengeschilderde houten Zuidervermaning aan het Zuideinde, nr. 233, in Westzaan, straalt het plezier van de zeven vrijwilligers je tegemoet. Lopend over de zandlaag op de kerkvloer hoorde ik verschillende theorieën over deze vloer, onder andere dat men deze laag zou aanbrengen om te kunnen controleren of de duivel de kerk niet had ontheiligd met zijn bokkenpoten.

1962

Het gunstige economische klimaat trok inder tijd veel doopsgezinden naar de Zaanstreek. Daartoe behoorden bekende namen, zoals Duyvis, Honig en Verkade. Nazaat Ton Verkade mag tot vriend van de Zuidervermaning worden gerekend. De schuurkerk uit 1731 werd in 1979 overgenomen door de SOHK. Het gebouw wordt nog tweemaal per jaar gebruikt door de lokale doopsgezinden.

De laatste restauratie vond plaats in 1995 en werd geleid door restauratiearchitect

Fred Greven. Leerlingen van het spos (Samenwerkingsverband Praktijk Opleiding Schilderen) hebben onder de bezielende leiding van hun leermeester Van Ham tijdens de laatste restauratie de decoratieve technieken van houten, marmeren en wikkelen toegepast.

De Zuidervermaning heeft een gevarieerd programma, maar ondervindt steeds meer concurrentie van andere evenementen in monumenten in dezelfde regio. De kerk wordt

2015

gebruikt voor bruiloften, uitvaartceremonies, literaire avonden, jazz-avonden, lezingen, concerten bij kaarslicht in samenwerking met oom (de Stichting Organisatie Oude Muziek). Er is ruimte voor 190 mensen.

Ook de kerkenraadskamer wordt verhuurd. Er kunnen intieme bijeenkomsten plaatsvinden. Tussen het brede Zaanse wagenschot van dit vertrek komen dikwijls lokale en nationale bewindslieden bijeen. Hier zou tijdens geheim overleg het poldermodel van het eerste paarse kabinet geboren zijn.

PIET VAN DER WERF

Schermerhorn. Een rijke kerk in een klein dorp

Op het eerste oog lijkt de Grote Kerk van Schermerhorn te groot voor het dorp. Toch weerspiegelt de kerk de lokale geschiedenis. In de tijd van de bouw was Schermerhorn een welvarend dorp met onder de inwoners veel rijke scheepvaarders. In een periode van zes jaar wordt 14.000 gulden opgebracht, nodig voor de bouw van de kerk, die in 1634-1636 tot stand komt. Hoewel het een protestantse kerk is, wordt het gebouw opgetrokken in de ‘katholieke’ gotische stijl, die men nu eenmaal voor kerken gewend is.

1949

2012

Omliggende steden en waterschappen schenken de gebrandschilderde ramen, waarvan veel voorstellingen verwijzen naar zee, scheepvaart en visserij. De ramen worden door Unesco beschouwd als deel van de Top 10 van de mooiste gebrandschilderde ramen in Nederland. Ook ontvangt de kerk twee zeventiende-eeuwse modellen van schepen. Ze zijn 80 en 90 cm lang, elk is uit één blok hout vervaardigd. Bijzonder is het met bloemmotieven beschilderde houten tongewelf. Op een gegeven moment slaat de voorspoed om. Dit heeft te maken met economische neergang, de droogmaling van het Schermer- en het Beemstermeer en de grote brand die het dorp in 1699 treft. De kerk blijft gelukkig gespaard, maar 63 huizen worden in de as gelegd. Een ooggetuige memoreert in een gedicht de getroffen inwoners, armen en rijken. Zo beschrijft de dichter hoe Wigbout zijn huis verliest, zijn molen en een grote partij tabak: *‘Zie daar hem met twee zoons in de puinhoop dolen, dan hier in ‘t kostbare huis, dan over in de molen.’*

Rijke inwoners trekken weg en het dorp zal nooit meer hetzelfde zijn. Ook voor de kerk heeft dit gevolgen, het onderhoud blijft achterwege. Maar oorspronkelijke kenmerken blijven behouden. Pas vanaf de negentiende eeuw verbetert de situatie en vinden verschillende restauraties plaats. De kerk – een rijksmonument – is sinds 2001 eigendom van de SOHK. Het gebouw is thans in gebruik voor concerten en als filmhuis.

Er vinden exposities en workshops plaats. Verder worden er burgerlijke en kerkelijke huwelijken gesloten en zijn er rondleidingen. Ook zijn arrangementen met catering mogelijk. Het maximum aantal bezoekers is dan driehonderd. Het aantal vrijwilligers dat dit allemaal mogelijk maakt bedraagt 35.

HESTER VAN DEN ENDE

Een kerk met kleur en fleur in Beets

Het eerste dat opvalt wanneer je de vijftiende-eeuwse, laatgotische kruiskerk in Beets binnenkomt is het 'koorscot', de monumentale roodbruine houten wand achter de preekstoel. Het lijkt mahoniehout, maar het is een geschilderde imitatie! Ook de vier grote pilasters en de hekken daartussen bestaan alleen maar uit verf, net als de takken, linten en trofeeën met symbolen van het christelijk geloof. Al dit schilderwerk is uit 1851, het jaartal staat boven de preekstoel. Het werd bij de kerkrestauratie van 1963-1965 ontdekt onder een grijze verflaag.

1949

2012

Ook het kerkgewelf is beschilderd, licht okergeel, met blauwe ribben en lijsten, kleuren die bij de laatste restauratie in 2010-2011 zijn teruggevonden. Aan de voet van het gewelf

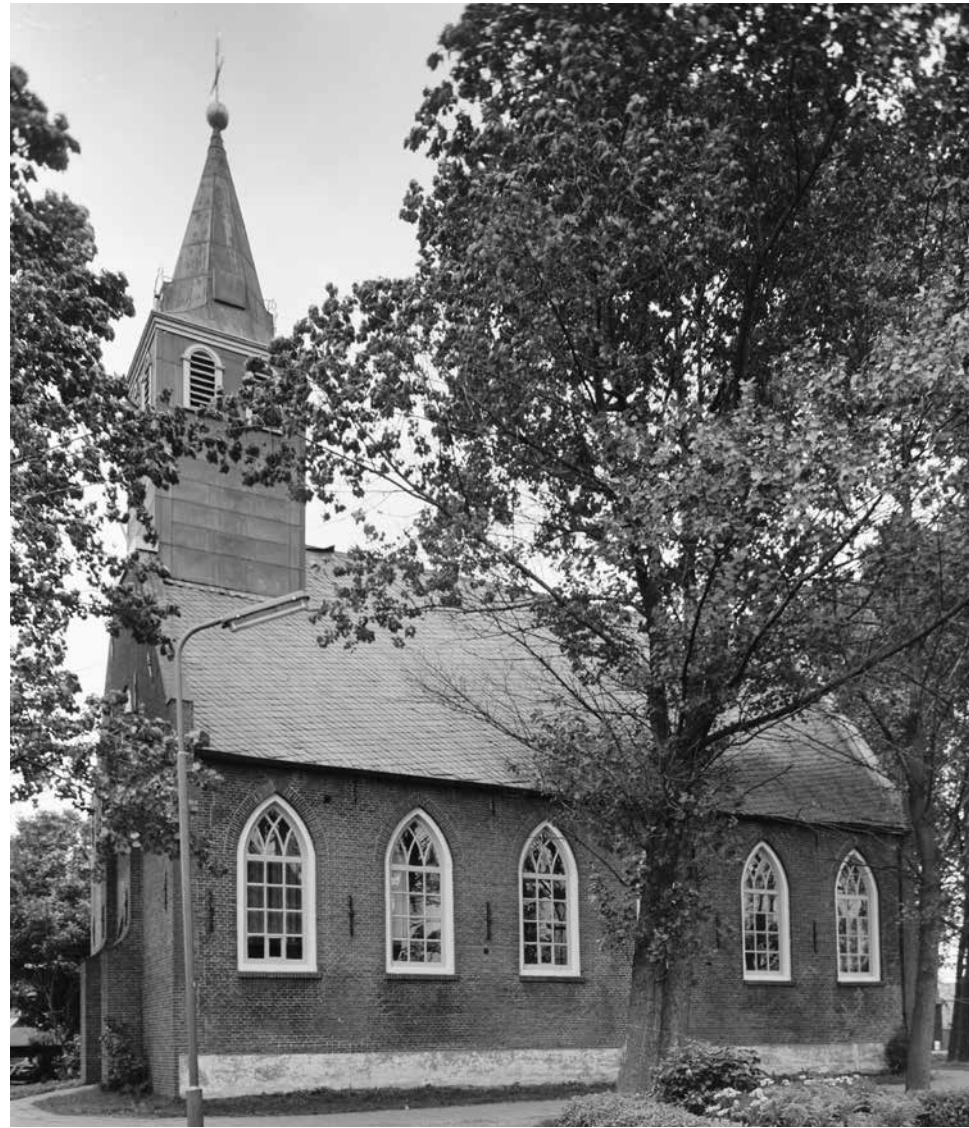
ontspringen kleurige veldbloemen, de hele kerk rond. De meeste zijn in 1963-1965 gereconstrueerd, alleen een paar bij het orgel zijn nog uit de zeventiende eeuw.

Maar er wacht nog een verrassing. Achter het koorscot, in het vroegere koor, leidt een trap naar de raadzaal, waar enkele eeuwen lang het gemeentebestuur van Beets vergaderde en waar nu nog burgerlijke huwelijken gesloten kunnen worden. Het raadhuis in de kerk! Ook hier bloemen op het gewelf en in het midden een appelboom, alles nog groten-deels authentiek zeventiende-eeuws. Alleen al deze raadzaal maakt een bezoek aan Beets meer dan waard.

In 1982 kwam de SOHK in het bezit van de kerk, een rijksmonument. De raadzaal werd in 2009 aan de stichting overgedragen. De belangrijkste restauraties vonden plaats in 1963-1965 en 2010-2011. De kerk wordt gebruikt voor kerkdiensten, concerten en diverse culturele evenementen.

ARIE DE GROOT

1964

Kwadijk. Romantische kerk in pastel

De kerk van Kwadijk ligt prachtig in het groen, midden in de Zeevang. Het is een eenvoudig rechthoekig zaalkerkje, gebouwd in 1835, met gotische spitsboogvensters. Al van ver is het houten witgeschilderde torentje zichtbaar tussen het geboomte. De spits is bekleed met koperplaten. Het interieur is bij binnenkomst verrassend licht en vriendelijk door het gebruik van pasteltinten. Het tongewelf is zachtgroen geschilderd en het houten meubilair heeft een warm gele kleur, die nog wordt geaccentueerd door het geel van het koperwerk. Het Flæsorgel uit 1870 past er met zijn groentinten en gouden ornamenten harmonieus in.

Sfeerbepalend zijn de metalen hanglampen. De fraai met goud versierde lampen waren vroeger in gebruik als gaslamp, maar zijn later aangepast voor elektrisch gebruik. Ze bestaan nu uit twee verschillende delen, die stilistisch niet helemaal bij elkaar passen. Bezoekers zijn altijd verbaasd over de aanwezigheid van deze frivole lichtkronen in dit kleine dorpskerkje. Nog niet zo lang geleden werden zulke lampen erg lelijk gevonden en in heel veel

kerken zijn ze dan ook opgeruimd. Maar tegenwoordig krijgen negentiende-eeuwse kunstvoorwerpen weer veel meer waardering en daarom is het heel gelukkig dat deze lampen in de kerk van Kwadijk behouden zijn gebleven.

De kerk, een rijksmonument, werd in 1982 overgedragen aan de SOHK. Het werd geres-taureerd in 1985-1986. De kerk wordt gebruikt

2010

voor kerkdiensten, concerten, exposities, culturele evenementen en rommelmarkten. Bovendien is het een geliefde trouwlocatie.

BRIGITTE LINSKENS

HANS STEKETEE

De orgels van de SOHK

EEN STAALKAART VAN BIJZONDERE INSTRUMENTEN

Van de tien kerken, die eigendom zijn van de Stichting Oude Hollandse Kerken staat er één niet in Noord-Holland: de Oude of Pelgrimvaderskerk in Rotterdam-Delfshaven. Betekent dit nu automatisch dat het orgel in deze kerk zich wezenlijk onderscheidt van de negen andere, doordat het bepaald is door bijvoorbeeld ‘zuidelijke’ omgevingsfactoren en gebruik?

De Grote Kerk te Oosthuizen

De Grote Kerk te Schermerhorn

Nee, na ruim vijfhonderd jaar orgelbouw-geschiedenis, waarin orgels zijn gewijzigd, verplaatst, verloren gegaan of gewoonweg vervangen, is in Nederland een buitengewoon boeiend en divers orgelbestand overgebleven. Hierbinnen vormen alle tien de orgels van de sohk een groep van bijzondere instrumenten: een impressie.

Neem het orgel van de Grote Kerk in Oosthuizen. Lang is gedacht dat dit kleine instrument, met zijn grote en intrigerende klank, tot de oudste van Nederland behoorde. Onderdelen van de orgelkas, mechanieken en pijpmateriaal zijn ook echt heel oud, vermoedelijk uit de vijftiende eeuw. Daaraan dankt het terecht zijn wereldfaam. Bij de restauratie in 2003 is vastgesteld dat het in

De Zuidervermaning te Westzaan

De Willibrorduskerk te Haringhuizen

De kerk te Kwadijk

De kerk te Beets

De kerk te Oudendijk

‘De onmiskenbare Engelse zoete orgelklank is nu ook voor ons bereikbaar’

zijn huidige vorm omstreeks 1670 door Pieter Backer uit Medemblik is gebouwd.

Van een heel andere orde is het orgeltje van de Zuidervermaning in Westzaan. Oorspronkelijk is het in 1718 gebouwd door Matthias Verhofstad voor de Kleine Kerk in Edam. In 1880 is het door Pieter Flaes, een naam die we nog zullen tegenkomen, in Westzaan geplaatst. Dit sympathiek ogende instrument met zijn warme, heldere klank, is redelijk gaaf overgeleverd. Matthias Verhofstad kwam niet uit de buurt, maar uit Gemert, Brabant. Orgelmakers reisden vaker daarheen waar werk was en brachten op die manier andere ‘klanken’ met zich mee. Zo kwam Friedrich Leichel, geboren in Emmerich (D) en werkzaam in

Lochem, helemaal naar Schermerhorn om daar in 1879 in de Grote Kerk een achttiende-eeuws instrument van Jacob Courtain te plaatsen. Het is heel bijzonder dat dit orgel met zijn opvallende ‘zuidelijke’ kenmerken hier nog staat. Nog twee orgels komen van elders. In 1983, kort geleden eigenlijk, is in Haringhuizen een instrument uit 1841 van de Engelse orgelmaker Bishop & Son geplaatst; het kwam uit Wentworth (UK). De onmiskenbare Engelse ‘zoete’ orgelklank is nu ook voor ons bereikbaar. Het andere is al weer wat langer geleden verplaatst. In 1923 kreeg de Dorpskerk van Oudendijk het orgel uit de rooms-katholieke kerk van Obdam. Het was in 1893 gebouwd door de Alkmaarse bouwer L. Ypma & Co.

Dit gaaf bewaarde orgeltje is een ‘echt’ Noord-Hollands product.

Stilzwijgend zijn we in de negentiende eeuw beland. De eeuw waarin de industriële werkwijze zich doet gelden. In de orgelbouw ontstaat een soort van seriebouw van met name balustrade-orgels. Dit type orgel, waarbij de kas in de balustrade staat met meestal de klaviatuur aan de zijkant, werd veel toegepast door Pieter Flaes en Diederich Brûnjes. Zij waren orgelmakers die van dit type tal van stoere instrumenten maakten voor de begeleiding van de gemeentezang.

In 1866 bouwden zij het orgel in de Hervormde Kerk in Kwadijk en twee jaar later een als twee druppels water gelijkend instrument, weliswaar in een iets forsere kas, voor de Hervormde Kerk in Beets. Beide orgels zijn nagenoeg gaaf bewaard en staan nog op de originele plaats.

Niet lang hierna ging Pieter Flaes zelfstandig verder. Hij bleef trouw aan het gebezigde type. Het door hem in 1875 gebouwde orgel van De Wijcker Swaen wijkt dan ook niet af van die in Beets en Kwadijk; het is hooguit wat groter.

Een apart streepje op de staalkaart is het orgeltje in de Hervormde Kerk in Jisp, de jongste van het groepje. Achter een ‘loos’ frontje van onbekende herkomst is door de van oorsprong Duitse orgelmaker Bernhard Koch in 1981 een klein nieuw instrument geplaatst.

We keren terug naar Delfshaven. Ook een van de grootste orgelmakers van de negentiende eeuw, C.G.F. Witte uit Utrecht en leerling van dezelfde meesterorgelmaker als Pieter Flaes, maakte balustrade-orgels.

In 1855 paste hij dit type toe voor het orgel van de Oude of Pelgrimvaderskerk. Met 23 registers is het wel het grootste instrument van de staalkaart.

De Wijcker Swaen te Beverwijk

De kerk van Jisp

De Oude of Pelgrimvaderskerk te Delfshaven (Rotterdam)

PETER VAN DAEL

Dood en leven in de kerk

In de kerk komen alle fasen van het leven aan bod. Er wordt gedoopt, getrouwd en begraven. In deze bijdrage wordt aandacht besteed aan grafzerken in oude Hollandse kerken, al of niet in het bezit van de SOHK. Dat de dood hier het thema bij uitstek is, ligt voor de hand, maar ook komt hier en daar leven na de dood ter sprake.

2

In de Oude Kerk te Amsterdam ligt de grafzerk van Michaël Jansz., gestorven in 1523, en zijn vrouw Lisbet [\(1\)](#). We zien op de zerk de afbeelding van een lijk in staat van ontbinding, een zogenaamde *transi*, omgeven door wormen. Hier moet niet worden gedacht aan een bepaalde dode, want in het opschrift wordt een echtpaar genoemd. De gestalte is bedoeld als een *memento mori* ('gedenk te sterven'), gericht tot de voorbijganger. Een *transi* treffen we ook aan op een zerk uit 1559-1560 in de Grote Kerk in Alkmaar [\(2\)](#).

Volgens de tekst die op deze zerk is aangebracht is liefde sterker dan de dood:

'Ey laes nu bevid ick dat my is geseit dat tege de doot baet rijcdoo noch edelheit wijshet noch cracht noch ionh, van iaere als die doot copt die wil niemant sparen... wat ic wt liefde gaf is mij gaebleve dat ick vast behilt heeft mij begeve.'

1

3

De *transi* is een laatmiddeleeuws motief. Na de middeleeuwen worden het lijk in ontbinding en de wormen die eruit kruipen vervangen door het droge en schone skelet of onderdelen daarvan: een doodskep of beenderen. Op een zerk uit het begin van de zestiende eeuw in de Oude Kerk te Amsterdam worden beide motieven – *transi* en doodsbeeld – gecombineerd [\(3\)](#).

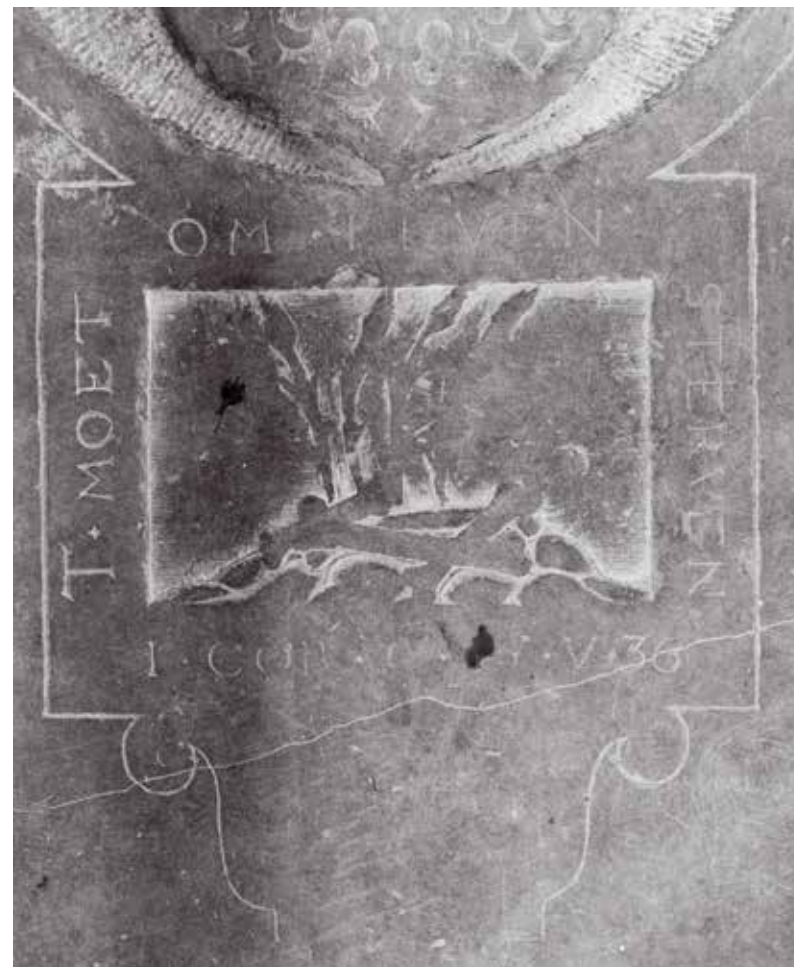

Een heel geraamte treffen we aan op een zerk uit 1683 in Jisp [\[4\]](#). Hier [\[5\]](#), maar ook bijvoorbeeld in de Westerkerk te Enkhuizen, vinden we ook het bekende motief van het doodshoofd met de twee gekruiste beenderen [\[6\]](#).

Meestal fungeren het doodshoofd en de beenderen als vanitasmotieven: zij verwijzen naar de kortstondigheid en eindigheid van het leven. Soms wordt ook de opstanding aangeduid, zoals op de grafzerk van burgemeester Roelof Egbertsz., gestorven in 1619, in de Oude Kerk te Amsterdam, waar korenaren opbloeien uit dorre botten. Het randschrift luidt: *'t moet om leven sterven, 1 Cor. C. 15, v. 36* [\[7\]](#).

Het doodshoofd en de botten kunnen worden gecombineerd met andere vanitasymbolen, zoals de gevleugelde zandloper. Dit ziet men bijvoorbeeld in Beets [\[8\]](#) en in Broek in Waterland [\[9\]](#). In Broek geeft het onderschrift de betekenis aan van het motief: *'Gelyck d'ure verloopt ent / glas omwent, soo neemt / des menschen tyt syn ent'*. De vleugels van de zandloper zijn die van een vogel en van een vleermuis, om aan te geven dat de tijd vliedt bij dag en bij nacht. In de Westerkerk te Enkhuizen wordt het doodshoofd vergezeld door een vaas met bloemen en een vaas waar rook uit opstijgt [\[10\]](#). Al in de Bijbel verwijst de bloem, die ontkiukt, bloeit, verwelkt en afvalt, naar de kortstondigheid van het aardse bestaan (bijv. psalm 103:15-16). Rook is eveneens een vanitasymbool (psalm 102:4). Het opschrift van een zerk in de Oude Kerk te Amsterdam geeft deze symboliek duidelijk aan: *'Het leven is / van arm of ryk / een tedre bloem / of rook gelyk'*.

Uit de middeleeuwse grafkunst en uit die van de – katholieke – zuidelijke barok blijkt een bekommernis om het lot van de ziel in het hiernamaals. In het protestantse noorden zwijgt men hierover als het graf. Het skelet en de overige vanitasmotieven fungeren hier als een moralistisch *memento mori*, gericht aan de nabestaanden en voorbijgangers. Dit is in overeenstemming met de protestantse opvatting: de dode was door Christus' kruisdood verlost en hij zou opstaan op de Laatste Dag. Menselijke interventie ten gunste van de ziel was overbodig en ontoelaatbaar, want het vagevuur werd niet aanvaard en aan Christus' verdiensten kon niets worden toegevoegd.

Wanneer er gebeden werd aan het graf, gold het gebed niet de overledene maar de gemeente. In de lijkpredikatie mocht de dode niet worden geprezen, wel werd de aanwezigen gewezen op de kortstondigheid van het bestaan en op de verrijzenis. Klokluiden was aanvankelijk verboden, maar werd op den duur toch toegestaan, niet als oproep om voor de dode te bidden, maar als herinnering aan eigen sterfelijkheid.

De zerken in de kerken komen hiermee overeen: veel vanitasmotieven, en soms een verwijzing naar de opstanding, zoals op een grafzerk in de Grote Kerk van Alkmaar, waar men onder de gevleugelde zandloper leest: *'Hier onder leggen begraven ende verwachten de compste Cristi inde opstandinge der dooden Servaes Brasser oudt burgemeester deser stadt Alcmaer... Dieuwertge Stenhuysen syn huysvrouwe...'* (11).

10

11

Vaste bewoner, piepklein verstopt in de raadzaal van de kerk van Beets. Als u in de buurt bent zoek hem eens op!